

Світлана Брехаря

ПОЛІТИКА ВЛАДИ СТОСОВНО МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ І ВЕЛИКОГО КАПІТАЛУ

У статті розглядається питання щодо політики влади стосовно малого, середнього і великого бізнесу. Автор доходить висновку, що протягом років незалежності в Україні був створений економічний клан, який обмежує можливості для розвитку малого і середнього

бізнесу. Великий бізнес і влада існують у моделі зчеплення, і малий, і середній бізнес залишаються на узбіччі економічних процесів. Як наслідок, в економіці превалює великий капітал, економіка негнучка, не спрямована на створення конкурентоспроможного навколишнього середовища і монополізації.

Ключові слова: малий і середній бізнес, великий капітал, економічний клан.

Brekharya S. Political power in relation to small and middle business and large capital. Article deals with the politics of power related to small and medium businesses and big business. The author comes to the conclusion that during the years of independence in Ukraine was created clan economy, which limits the possibilities for the development of small and medium businesses. Big business and power exist in the mode of cohesion, and the small and medium-sized businesses remain on the fringes of economic processes. As a result – in an economy dominated by big business, the economy is inflexible, does not focus on creating a competitive environment and monopolization.

Key words: small and medium business, big business, the clan economy

Клас приватних підприємців склався в Україні ще до здобуття країною незалежності. Ще під час перебудови – структурної трансформації планової економіки – в Радянському Союзі було прийнято низку законів, які легалізували приватне підприємництво і дали можливість радянським громадянам відкрити власну справу. Путівку в бізнес багато наших співвітчизників отримали завдяки прийняттю в СРСР у листопаді 1986 року Закону «Про індивідуальну трудову діяльність» та Закону «Про кооперацію в СРСР», який набув чинності в липні 1988. Ці два закони стали стимулом для формування прошарку малого бізнесу – в країні з'явилося безліч кооперативів, а в жовтні 1988 в Києві побачила світ перша українська приватна газета «Такі справи».

3 серпня 1990 Верховною Радою УРСР був ухвалений Закон «Про економічну самостійність УРСР», згідно з

основними пунктами якого народ України проголошувався власником національних багатств і національного прибутку, стверджувалося розмаїття і рівноправність форм власності та їх захист державою, децентралізація власності і роздержавлення економіки, повна економічна самостійність і свобода підприємництва усіх юридичних і фізичних осіб у межах дії законів України, самостійність регулювання грошового обороту. Таким чином, республіканська політична еліта підготувала основи економічного суверенітету ще до моменту розпаду СРСР і здобуття Україною політичної незалежності.

Дев'яності роки стали періодом активного формування приватного капіталу в Україні – в країні з'явилося безліч дрібних компаній, підприємницька енергія колишніх радянських громадян була спрямована на створення малих підприємств, що займалися торгівлею і надавали населенню різні послуги (від викладання мов до перевезення вантажів). У перші роки незалежності малий бізнес в Україні розвивався досить інтенсивно. Швидке зростання сектора недержавної економіки стимулювали прийняті в 1992 році Закони «Про підприємництво» та «Про підприємництво в Україні». Частка підприємств малого бізнесу в загальному обсязі ВВП України стабільно зростала – 1992 рік був відзначений найвищими темпами зростання кількості підприємств малого бізнесу в Україні, що, порівняно з кінцем 80-х, виросла в 2,1 раза. Цьому сприяло порівняно ліберальне оподаткування, прийняття ринкового законодавства, пільги для щойно створених малих підприємств. Але вже в 1993 році бурхливе зростання кількості підприємств малого бізнесу призупинилося. Досягнутий на початок 1995 року рівень розвитку малого бізнесу дослідники оцінюють як недостатній, аргументуючи свої висновки такими фактами:

- Частина малого бізнесу за кількістю підприємств становила 10 – 15%.
- Частина зайнятих у секторі малого бізнесу становила 6% всіх працюючих (в країнах з ринковою економікою – 50%).

- Внесок малого бізнесу до створення ВВП – 10 – 15%, порівняно з 60% (середній показник) у розвинених країнах [1].

До 1999 року показники розвитку малого бізнесу практично не змінилися – в цей період малі підприємства забезпечують робочими місцями 8% загальної кількості працівників [2]. Починаючи з 2000 року, частка українського малого бізнесу у ВВП неухильно знижується. Так, за оцінками експертів, малий бізнес в Україні на 2011 рік займає 5–6% ВВП, а згідно з твердженням Миколи Азарова на засіданні уряду 12 січня 2011, 90% ВВП в Україні забезпечують лише 1200 підприємств [3].

Період становлення стартового капіталу великих українських буржуа також припав на дев'яності роки. Уже до 1994 року в Україні з'являються перші великі корпорації, більшість з яких мають трейдерське коріння – багато представників великого капіталу в Україні заробили свої перші великі гроші на поставках газу.

Першим схему «газ в обмін на товари» в Україні застосував Ігор Бакай, його концерн «Республіка» став єдиним імпортером газу в Україну в 1994 році – тільки «Республіка» мала контракт на поставку газу в Україну і ексклюзивні права на розрахунки з «Газпромом» за його транспортування. Як сказав Дмитро Фірташ в інтерв'ю російським «Ведомостям», квоту на постачання туркменського газу в Україну Ігор Бакай отримав від тодішнього Президента Леоніда Кравчука [4]. Після приходу до влади Леоніда Кучми схема поставок газу в Україну змінюється: 26 грудня 1995 голова Держнафтогазпрому України Євген Довжок затвердив документ «Групування областей України для забезпечення їх природним газом у 1996 році» [5]. Згідно з умовами, прописаними в документі, трейдери ЄЕСУ, «Інтерпайп», «Інтергаз» та Itera Energy отримали ексклюзивне право поставляти газ у певні області України. При цьому найбільш кредитоспроможні області дісталися на той момент ЄЕСУ (компанію очолювала Юлія Тимошенко, відома як протезе Павла Лазаренка, який у той час обіймав посаду першого віце-прем'єра) – Дніпропетровська, Харківська, Донецька,

Черкаська. У 1997 році, перерозподіляючи області між трейдерами, зі списку постачальників газу на Україну викреслили компанію «Інтерпайп», але до того часу Віктор Пінчук, власник «Інтерпайпу», очолив раду директорів «Ітери», яка, як і раніше, фігурувала в переліку трейдерів. У документі «Про введення в дію групування регіонів України для забезпечення їх природним газом у 1997 році» серед газових трейдерів, як і в 1996, значаться ЄЕСУ, Ітера та Інтергаз.

На постачання газу промисловим підприємствам накопичила свій первинний капітал і донецька компанія ІСД. У 1995 році між ІСД і ЄЕСУ було укладено угоду, згідно з якою ЄЕСУ продавала в Донецькій області газ через компанію-посередника, якою стала ІСД. «Індустриальний союз Донбасу» отримував по \$ 0,50 комісійних з кожної тисячі кубометрів і забезпечував розрахунки за газ: укладав з кінцевими споживачами – великими промисловими підприємствами – договори, які передбачали штрафні санкції в розмірі 0,75% за кожен день прострочення платежу або 273% річних. У 1996 році ІСД поставив 5,5 млрд кубометрів газу підприємствам Донецька [6].

Таким чином, необхідною умовою для накопичення первинного капіталу в Україні ставав патронат влади: трейдери робили ставку на адміністративний ресурс – постачальники російського газу в Україну і посередники під час його продажу на території країни визначалися в кабінетах владної еліти.

У другій половині дев'яностих років тривало інтенсивне зрощування великого капіталу з владою, а знаковим моментом двохтисячних років стала адресна приватизація найбільших підприємств гірничо-металургійної галузі. Умови приватизаційних конкурсів із продажу стратегічних промислових підприємств виписувалися під конкретного покупця, внаслідок чого до конкурсу допускався один інвестор, який і придбав актив за мінімальною вартістю. Прикладом такої приватизації є продаж «Криворіжсталі», «Укррудпрому», «Нікопольського феросплавного заводу». Із 38 великих підприємств, приватизованих у 2004 р., 20 належали до стратегічних об'єктів.

З них 18 було продано через центральний апарат ФДМУ шляхом некомерційних конкурсів зі встановленням кваліфікаційних вимог для відбору покупців. Як наслідок, 13 підприємств було придбано чотирма найбільшими бізнес-групами, у тому числі: «System Capital Management» (патрунувалася тодішнім Прем'єр-міністром В. Януковичем) – 7 об'єктів, «Інтерпайпом» (патрунувалася самим Президентом Л. Кучмою) – 2 об'єкти [7].

На момент двохтисячних років великий капітал і влада вже існували в режимі тісної взаємодії – держава надавала свою підтримку тим галузям, у яких був зацікавлений великий капітал, а бізнес-групи надавали фінансову й політичну підтримку тим політичним силам і акторам, які забезпечували їм державний патронат у ході придбання об'єктів державної власності, – це створило засади неконкурентних відносин на ринку і політичної корупції. Так, наприклад, щорічно, починаючи з 1996 року, в Законі України «Про державний бюджет» передбачалися витрати на державну підтримку вугільної промисловості. Ці кошти спрямовувалися на капітальні вкладення, оновлення основних фондів, реструктуризацію галузі, гірничорятувальні заходи, у тому числі – і на часткове покриття собівартості вугільної продукції. При цьому обсяги держпідтримки вугільної галузі за рахунок коштів державного бюджету з кожним роком збільшувалися. У бюджеті 2005 року вони становили 3,5 млрд гривень, на 2007 рік уже було заплановано витратити понад 5,7 млрд.

Державні дотації підприємствам вугільної галузі дозволяли істотно знизити вартість вугілля та проводити реконструкцію шахт. Обидва ці факти грали на руку фінансово-промисловим групам, чий бізнес був побудований на технологічному ланцюжку «вугілля – кокс – метал», а також на виробництві обладнання для шахт. По-перше, металургійні підприємства бізнес-груп отримували недороге вугілля, по-друге, бізнес-групи отримували можливість продавати вітчизняним шахтам обладнання, яке вироблялося на заводах, що цим бізнес-групам належали. Юхим Звягільський, який контролює найбільшу в Україні шахту імені Засядька, відзначав, що принцип

держпідтримки на технічне переоснащення шахт не був вільний від елементів суб'єктивізму, часто носив форму «безкоштовного подарунка», окрім того, не стимулював економне використання коштів [8].

Поступово великий капітал стає одним з найважливіших елементів політичної системи, що впливають на формування державних структур і визначають державну політику. Бізнес-еліта, як одна з наймогутніших груп інтересів, істотно впливає на всі три структурні складові політичної системи України: інституційну, інформаційно-комунікативну і нормативно-регулятивну. Свій вплив на політичні процеси бізнес-еліта здійснює через атомарну одиницю політичного поля – особистість, при цьому необхідно говорити про дворівневий вплив – ідеться як про представників правлячої еліти, політичного класу, так і про електорат. Про засоби впливу великих корпорацій на політичні процеси міркує Роберт Райх: на думку дослідника, компанії в умовах посилення конкурентної боротьби за споживача й інвестора все більше коштів готові витратити на лобіювання, рекламу і PR, а подеколи навіть на хабарі та «відкати», щоб домогтися прийняття законів, які забезпечують їм ті чи інші переваги перед конкурентами.

Отже, якщо говорити про вплив бізнес-еліт на політичні процеси та прийняття державних рішень, то необхідно виділяти три рівні взаємодії – прямий, опосередкований та тіньовий. У першому випадку йдеться про особисте представництво вітчизняних бізнесменів в органах виконавчої та законодавчої влади, самі бізнесмени виступають у ролі правлячої еліти, в іншому – про ставлеників великих капіталістів у державних органах влади (прикладом тому можуть бути топ-менеджери вітчизняних ФПГ, які обіймають високі державні пости). Методи тіньового лобіювання власних інтересів найбільш активно використовуються бізнес-елітою в ході бюджетного й приватизаційного (реприватизаційного) процесів – як показує спостереження, бізнес-групи надають фінансову і політичну підтримку тим політичним силам і акторам, які забезпечують їм державний патронат у ході придбання об'єктів державної власності.

Вплив великого капіталу на інституційну підсистему стає можливим завдяки інтеграції представників бізнесу до органів законодавчої та виконавчої влади, політичних партій і всіляких фондів. При цьому українські капіталісти, володіючи фінансовим ресурсом, не тільки впливають на ухвалення державних рішень, а й стають ініціаторами, відправними точками при створенні нових політичних інститутів – партій і фондів.

На початку 2000-х представництво великого капіталу в органах влади зростало, а щодо малого і середнього бізнесу набирала обертів бюрократична машина. За даними Міжнародної фінансової корпорації (IFC), в 2003 році українські підприємства в середньому витрачали на отримання всіх дозволів понад більше трьох місяців, у 2004-му – 4,5 місяці [9]. На думку Флорентина Бланка, керівника проекту IFC «Розвиток підприємництва в Україні», на той момент вітчизняна економіка була економікою з жорстким режимом контролю з боку держави. У розвинених країнах процедуру перевірок проходять тільки підприємства, що входять до групи ризику – мала частина від загальної кількості суб'єктів, зайнятих у фармацевтиці, хімічній промисловості, ядерних розробках та інших потенційно небезпечних видах діяльності, в Грузії, приміром, держава регулярно перевіряє менше третини всіх фірм, в Білорусі – дві третини. У 2004 році український малий та середній бізнес зазнав 1,4 млн перевірок, які коштували підприємцям 500 млн грн (включаючи штрафи і неофіційні платежі контролюючим органам).

Сукупний фінансовий результат малих і середніх підприємств був позитивним у 2000 році (трохи більше 1 млрд грн). З того часу, незважаючи на зростання доходів, малий бізнес незмінно залишався в мінусі – в 2003 році сумарні збитки малого та середнього бізнесу сягнули 1,3 млрд грн, в 2005-му – 529 млн грн, за даними Держкомстату.

У 2003–2004 роках відбувся злам в тенденції зростання кількості українців, зайнятих у малому бізнесі. З 1991 по 2003 роки їхня кількість неухильно збільшувалася, а в 2004 році, порівняно з 2003, кількість зайнятих на малих

підприємствах вперше в Україні знизилася – з 2 052,2 тис. чоловік до 1 978,8 тис. (на 73,4 тис. осіб або на 3,6%) [11].

До 2004 року малий і середній бізнес відчував невдоволення своїм економічним становищем. Кланова економіка призвела до критичної ситуації для малого та середнього бізнесу – вона не давала можливості для розвитку бізнесу, не патрованою владою. Великий капітал монополізував усі прибуткові види діяльності й закриває до них доступ не лише для іноземного, а й для решти українського капіталу. Програми підтримки малого бізнесу, фактично, були згорнуті. Із системи державної підтримки було виключено і середній бізнес [12].

«Помаранчева революція» стала не тільки протестом проти існуючого політичного порядку, але і протестом економічним. Саме представники малого і середнього бізнесу, чия підприємницька енергія стримувала кланова економіка, в 2004 році надали істотну підтримку на президентських виборах Віктору Ющенку. Ця підтримка виражалася не тільки в голосах на виборчих дільницях, але й у фінансовій допомозі революціонерам Майдану. Колишній комендант Майдану в Києві Роман Безсмертний розповідав, що у революціонерів не вистачало грошей на харчування-забезпечення Майдану лише в перші два-три дні, а потім необхідну допомогу Майдану надав середній бізнес, забезпечуючи людей теплим одягом та їжею [13].

Разом з тим, після обрання Віктора Ющенка Президентом нова влада зосередилася на політичних питаннях, а публічний діалог між владою та бізнесом залишився формальним. У бюджеті 2006 року на реалізацію програми розвитку національного підприємництва було передбачено 1,8 млн грн, аналогічна цифра фігурувала і в бюджеті на 2007 рік. У 2008 році ця цифра становила 2 млн грн, а в 2009 – 400 тис. грн. Увага влади знову зосереджується на проблемах великого капіталу.

Так, ставши Президентом, Віктор Ющенко запроваджує практику проведення зустрічей з представниками великого бізнесу. В липні 2007 року за ініціативи Віктора Ющенка був підписаний Меморандум між Президентом і представниками великого бізнесу. Зокрема, в документі

йшлося про загальну Відповідальність представників великого бізнесу і Президента за розвиток економіки, соціальну стабільність и підвищення добробуту громадян. Сприяти досягненню цієї мети, на думку авторів документа, мала співпраця президента й великого бізнесу під час формування і реалізації економічної політики, збільшенні внутрішніх інвестицій в економіку України.

Юлія Тимошенко, ставши Прем'єр-міністром удруге, також висловлюється за безпосередню участь бізнесменів у розробці законопроектів, запропонувавши направляти до Верховної Ради законопроекти, де знайдений компроміс між бізнес-інтересами та інтересами суспільства. Дещо пізніше – 23 квітня 2008 року – за ініціативи Кабміну створюється Національна стратегічна Асамблея при Уряді, що покликана консолідувати діяльність суспільства, представників бізнесу, Кабміну та органів виконавчої влади для формування і реалізації довгострокової стратегії розвитку країни, підвищення конкурентоспроможності національної економіки на принципах соціального партнерства, відвертості і прозорості.

Проте, незважаючи на заявлені владою наміри публічно співпрацювати з великим бізнесом у різних площинах, у тому числі й економічній та законодавчій, єдиною точкою спільних публічних зусиль влади і бізнесу на той час є соціальні проекти, в рамках яких представники великого капіталу виступають як меценати. Інші заявлені представниками влади аспекти залишаються на рівні політичної риторики. Разом з тим, співпраця влади й бізнесу в соціальній сфері за часів В. Ющенка, коли влада акцентувала увагу на проблемних моментах суспільства, а капітал як спонсор брався за їх розв'язання, виникають питання з приводу відвертості і прозорості взаємовідносин влади і бізнесу. Так, за словами радника голови Наглядової ради фундації Андрія Мірошніченка, після того, як дружина Президента Катерина Ющенко очолила фундацію «Україна 3000», обсяги пожертвувань на його проекти зросли у багато разів. Тоді як фінансування фундації «Україна – дітям» Людмили Кучма з 2005 по 2007 роки скоротилася на 70% [14]. Як відомо, до фонду

«Україна 3000» регулярно перераховували кошти й Ринат Ахметов, й Віктор Пінчук, й Костянтин Жеваго. Один з дослідників взаємостосунків влади і бізнесу Сергій Телешун також акцентує увагу на тому, що влада і бізнес, виводячи в площину публічності співпрацю на соціальній ниві, домовленості про правила політичної і економічної гри залишають в тіні. «На політичних тусовках чи то в Києві, чи то в Батурині, чи то в Давосі присутні одні й ті самі особи. Вони дозволяють політичним суб'єктам (ключовим політичним акторам, партіям тощо) організаційно й медійно реалізовувати соціально-політичні проекти, водночас домовляючись про «ціну гарантій і правила гри», – відзначає Сергій Телешун [15].

Формат відносин влади й бізнесу в Україні істотно змінюється після приходу в 2010 году до влади Віктора Януковича. У цей період ліквідовано ряд структур, що виконували роль каналів комунікації бізнесу з владою як на рівні малого та середнього бізнесу, так і великого капіталу. По-перше, в рамках адміністративного реформування було прийнято Рішення про ліквідацію Державного комітету України з регуляторної політики та підприємництва (Указ Президента № 1085 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади»). Згідно з Указом стає відомо, що орган буде існувати, але не як незалежна Самостійна одиниця, а як департамент при Міністерстві економічного розвитку та торгівлі. Таким чином, внаслідок адміністративної реформи відомство де-юре втрачає незалежність, а представники малого та середнього бізнесу – потенційний канал впливу на законотворчу діяльність у сфері підприємництва. Нагадаємо, що згідно із Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» до функцій та повноважень комітету належало прогнозування та створення умов для розвитку підприємництва, вдосконалення законодавчого регулювання і забезпечення функції контролю у сфері підприємництва. Для виконання цих завдань Держкомпідприємництва мав право призупиняти Рішення центральних та місцевих органів

виконавчої влади, що створювали бар'єри для вільного розвитку підприємництва.

По-друге, постановою Кабміну № 397 від 2 червня 2010 року ліквідовано Раду інвесторів при Кабміні, створену у 2007 році.

Згідно з положенням про Раду інвесторів, основними функціями цієї структури були підготовка пропозицій щодо формування державної інвестиційної політики; проведення аналізу та підготовка прогнозної економічної оцінки впливу рішень Кабінету Міністрів України на розвиток інвестиційної діяльності; виявлення перешкод у діяльності інвесторів, підготовка обґрунтованих пропозицій щодо їх подолання.

Окрім того, ряд дій влади суттєво ускладнив роботу малих підприємців. По-перше, малим підприємцям підвищили пенсійні внески, по-друге, з 1 січня 2011 року Податковий кодекс заборонив визнавати витрати з виплат на користь фізичних осіб, які працюють на єдиному податку. Ця норма викликала протест підприємців, але оновлені правила, що скасовують цю норму, вступили в дію тільки 1 січня 2012 року. Багато підприємців, видавлені цим обмеженням з ринку, навіть після його скасування навряд чи повернуться у свою нішу – їх місця поспішили зайняти конкуренти.

Однією з причин, що стримують розвиток малого і середнього бізнесу, залишається хабарництво та корупція з боку органів влади. Так, у 2010 за даними ІФС близько 46% опитаних підприємств підтвердили, що вдавалися до неофіційних шляхів вирішення питань із державними органами [16].

Як результат – статистичні показники, які демонструють рівень розвитку малого бізнесу в Україні. Відомо, що на частку малого бізнесу в ВВП України припадає близько 15–16% за даними 2011 року. Слід зазначити, що в Європі цей показник вищий у декілька разів, становить 58% ВВП і являє собою двигун економічного зростання, інновацій та підприємництва. За даними офіційної статистики, у сфері малого підприємництва в Україні

за станом на 1 січня 2011 р. діяли 151,4 тис. підприємств, які забезпечували 7% ВВП країни. Слід зазначити, що в той же час, у країнах, які межують з Україною, – Чехії, Словаччині та Угорщині – частка малих підприємств у обсязі ВВП визначалася на рівні 30-40%.

В Україні найбільша кількість малих підприємств працює у Києві, на другому місці – Автономна Республіка Крим. Так, станом на початок 2011 р. в українській столиці чисельність малих фірм становила 243 на 10 тис. населення, в Криму – 81 підприємство на 10 тис. населення. По областях України статистика була такою: досить високі показники концентрації малого бізнесу в Київській, Дніпропетровській та Донецькій областях (72, 69, 54 підприємства на 10 тис. чоловік населення, відповідно), найнижчі – в Рівненській, Чернівецькій та Волинській областях (41, 44, 45 підприємства на 10 тис. чоловік населення, відповідно) [17].

В економічній системі країни домінує великий капітал: до цього призводить існуюча політика влади стосовно великого капіталу і малого та середнього бізнесу. Власники великих компаній обіймають високі державні пости і орієнтовані, насамперед, на реалізацію власних інтересів, у той час як малий і середній бізнес залишаються на узбіччі економічних процесів. Як наслідок, вітчизняна економіка позбавлена гнучкості, не орієнтована на формування конкурентного середовища і демонополізацію. Саме ці функції в економічній системі належать малому бізнесу. Крім того, саме розвинений малий бізнес сприяє пом'якшенню соціальної напруги в суспільстві, ослабленню майнової диференціації, демократизації ринкових відносин. Як ми пам'ятаємо, світова фінансова криза почалася саме з краху великих корпорацій. Цей факт став причиною пошуку країнами розвиненої ринкової економіки нових механізмів допомоги малому бізнесу. Так, у 2010 році Барак Обама виступив з ініціативою виділити 30 мільярдів доларів малому бізнесу, а також закликав уряд США надавати компаніям податкові пільги у вигляді звільнення від сплати 5 тисяч доларів за кожного нового співробітника. Вже у 2011 Обама просить у Конгресу

виділення 65 мільярдів на підтримку малого бізнесу та стимулювання створення робочих місць у цій сфері економіки.

Регулювання діяльності малих підприємств в Європі значно спрощено. Наприклад, щоб зареєструвати компанію в Польщі чи Португалії знадобиться всього лише година часу. Істотна різниця і в ставленні до підприємців з боку фіскальних органів: у Польщі фінансові недовіки в роботі підприємця податкова спочатку розглядає як помилку, а до відповідальності притягує лише за значні правопорушення, в той час як в Україні будь-якого підприємця податкова розглядає як потенційного злочинця.

Експерти, оцінюючи політику української влади щодо МСБ, бачать в ній політичні причини. «Можновладцям не хотілося бачити малий бізнес в Україні. Коли людина має бізнес, держава майже не може впливати на нього, і така свобода дратує», – вважає глава Союзу захисту підприємців Сергій Доротич [18]. Аналогічну точку зору висловлює і голова Центру економічного розвитку Олександр Пасхавер: «Некерована маса, самостійна і незалежна. З точки зору влади – набагато краще, якби вони працювали на заводах», – відзначає економіст [19].

---

1. Титаренко О. В. Малий бізнес в структурі ринкової економіки: функції і розвиток: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук. / О.В.Титаренкою – К., 1996. – 27 с.

2. Дьякон Ю. Еще раз о малом бизнесе / Ю. Дьякон // Экономика Украины. – К. – 2000. – №2. – С.49–51.

3. Азаров. Н. В этом году в Украину придут 100 миллиардов гривен инвестиций / Н. Азаров // Фокус. – ua. – 2011. – 12 января. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://focus.ua/economy/164957/>

4. Фирташ Д. Я добился всего сам / Д. Фирташ // Ведомости. – М. – 2006. – 27 июня.

5. Колесник Е. На золотой трубе сидели / Е. Колесник // Зеркало недели. – 1996. – 12 января.

6. Матюшенко А. Дежа вю. Часть 1. Президенты и стрелочники / А. Матюшенко // Левый берег. – 2011. – 13 октября. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2011/10/13/119281_deja_vu_chast_1_prezidenti_i_.html

7. Пасхавер О. Й. Українська приватизація: групи інтересів, причини кризи, шляхи її подолання / Пасхавер О. Й., Верховодова Л. Т., Агеєва К. М. // Центр економічного розвитку – К., 2008. – С.22.

8. Звягильский Е. В 2009 году в стране добыто в 2,25 раз меньше угля, чем 20 лет назад / Е. Звягильский // 2000. – 2010. – №21.

9. Бизнес-среда в Украине 2007. Проект развития предпринимательства в Украине // Официальный сайт Международной финансовой корпорации. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www1.ifc.org/wps/wcm/connect/9dc106804b5f7aa39e3ebf6eac26e1c2/IFC_Ukraine_BE_Survey_2007_Rus.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=9dc106804b5f7aa39e3ebf6eac26e1c2

10. Вернер Н. Детский сад / Н. Вернер // Контракты. – 2007. – №5.

11. Руденко А. Кризис поможет малому бизнесу / А. Руденко. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://intercredit.com.ua/5/article562>

12. Пасхавер О., Верховодова Л., Агеєва К. Великий український капітал: взаємовідносини з владою і суспільством / Пасхавер О., Верховодова Л., Агеєва К. – К.: Дух і літера. – 2007. – С.39.

13. Безсмертний Р. Те, хто призовав бросить гранату в толпу, сейчас во власти / Р. Безсмертний // Днепровская правда. – 2011. – 22 нояб.

14. Подгайна Е. И себе, и людям / Е. Подгайна // Власть денег. – 2007. – №148.

15. Телешун С. Шлюб з розрахунку: український бізнес і політика / С. Телешун // Політичний менеджмент. – 2008. – №2. – С.15.

16. Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес // Официальный сайт Международной финансовой корпорации. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

http://www1.ifc.org/wps/wcm/connect/fad199804b74511b924bb36eac26e1c2/IC_report_2011_ukr.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=fad199804b74511b924bb36eac26e1c2

17. Кисель Е. В. Состояние малого бизнеса в Украине / Е. В. Кисель. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/36_PVMN_2012/Economics/10_123754.doc.htm

18. Малый бизнес страдает от упрощенных наголов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://minfin.com.ua>. – 2012. – 27 марта <http://minfin.com.ua/2012/03/27/565912/>

19. Пасхавер О. Януковича раздражает малый бизнес / О. Пасхавер // Деньги.ua. – 2011. – 15 февраля. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dengi.ua/news/76498_Pashaver_Yanukovicha_razdrazhaet_malyj_biznes_.html